

Skånske lov og den europæiske baggrund

Af Inger Dübeck

Med inspiration i nyere tysk retshistorie rejser docent, dr. jur. Inger Dübeck spørgsmålet, om de danske landskabslove fra 1200-tallet ikke snarere var et udslag af samtidens lærde retskultur end et praktisk initiativ udgået fra tingene som dømmende myndighed. I artiklen sættes landskabslovene ind i en større historisk og retshistorisk sammenhæng, hvorunder der peges på mulige forlæg for lovene fra 1100-tallet. Der argumenteres for, at lovene må ses som frugter af den samtidige retskultur, og der peges på Absalon og Anders Sunesen som de enkeltpersoner, der har haft størst betydning for deres udformning.

1. Indledning¹

Skånske Lov (SKL) (1202-16) er en del af vor fælles dansk-svenske kulturarv. Den, som læser den overleverede tekst, kan opfatte den som et retsdokument, et politisk manifest, eller et åndeligt Janusansigt, der afspejler både Norden og Kontinentet i det højmiddelalderlige Europa.

SKL udviklede sig inden for nogle historisk givne rammer, der var afstukket af retlige, moralske, religiøse og økonomiske principper som del af den langt bredere europæiske samfundskultur. Romerretlige og kanoniskretlige elementer fra de lærde middelalderlige retsskoler dukker op i de spredte nordiske retskilder, som blev resultatet af tidlige kodifikatoriske fremstød. Den i de højmiddelalderlige universiteter skabte retskultur var en latinsk-åndelig strømning for dannelseseliten i hele den kristne verden.

Retten til jord og den dertil knyttede territorielle magt var både en forudsætning for forfatningsretlig indflydelse og for en mulig påvirkning af retlige reguleringer. Men retlige reguleringer kunne ikke fremtræde som ensidig lovgivning fra fyrstens side. Forhandling mellem de magtfulde grupper var en nødvendighed, hvis freden i samfundet skulle bevares.

1. Artiklen er en bearbejdelse af manuskriptet til en gæsteforelæsning ved Lunds Universitet den 26. april 1990 i anledning af Lunds 1000 års jubilæum.

Mange retlige reguleringer fremtrådte som fredstraktater, landfredsordninger eller gensidigt bebyrdende kontrakter mellem gejstlige eller verdslige fyrster og stænderne.

De tidlige landskabslove opfattedes traditionelt af ældre retshistorisk teori som retskilder, der afspejlede de faktiske forhold i middelaldersamfundet, og som skriftlige nedfældelser af ældre, mundtligt overleveret sædvaneretspraksis. At opfatte landskabslovene som den lærde magtelites literære retspolitik eller propaganda er noget nyt, som ikke mindst visse repræsentanter fra »Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte« i Frankfurt har givet udtryk for. Men også andre af den yngre generation af tyske retshistorikere har ændret synet på de private retsoptegnelser. Sat lidt på spidsen udtrykker de nye tanker, at den kontinentale middelalderret snarere skyldes universitetslærde folk end folk fra retspraksis, sædvanerettens udøvere. Denne forestilling kolliderer med den opfattelse af landskabslovene, der ikke mindst har været fremherskende i norsk, svensk og islandsk retshistorie, hvorefter retsbøgerne antages udarbejdede af lovmænd, f.eks. Birger Persson (Uplandslagen) og Lauritz Ulfsson (Södermannalagen). Mit spørgsmål, der er inspireret af de skitserede tyske strømninger, er derfor, om danske landskabslove, herunder SKL, ikke snarere var et retspolitisk udslag af den lærde retskultur end et praktisk-retligt initiativ udgået fra tingene som dømmende myndighed.

II. Juristernes århundrede

Man har kaldt perioden 1150 til 1250 »das juristische Jahrhundert«, fordi den romerske retskultur via de to beslægtede videnskaber, Romerret og Kanonisk ret, fik en formidabel opblomstring i hele Europa.

Nedskrivning af »lærde« retssamlinger tog fart, efter at munken Gratian i Bologna omkring 1140 havde fuldført sin samling af kanoniske bestemmelser, den såkaldte »Decretum Gratiani«². Dekretet blev forbillede for en række tilsvarende private retsbøger, på samme måde som »Liber Extra« fra 1234, blev forbillede for lovgivning i mere teknisk forstand, også for Jyske Lov i Danmark 1241³.

2. *Concordia discordantium canonum*. Se også *Ernst Andersen*, Træk af juraens udvikling I, 1970, 66 ff; *H. E. Feine*, *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die Katholische Kirche*, 1964, 276 ff. Blandt de mange retsbøger, der så dagens lys i Europa i årene efter 1140, kan nævnes Glanvilles »*De legibus et consuetudinibus regne Angliæ*« fra 1190.

3. *Sten Gagnér*, *Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung*, 1960, 352 ff.

Den tyske retshistoriker Karl Kroeschell⁴ karakteriserede Gratians Dekret som en »retsbog, skønt bestemt til undervisningsformål« for studerende i kanonisk ret. Efter Kroeschell kan man ikke drage en skarp grænse mellem retsbøger og anden retslitteratur. Også retsbøgerne bar præg af deres forfatters personlighed, uanset om navnet er kendt for os eller ej. De fulgte Gratians hovedtese, at »lex« ikke er andet end »consuetudo in scriptis redacta« (en sædvane, der er nedfældet skriftligt). De beskrevne sædvaner kunne være nye sædvaner, der afskaffede gamle. Det særlige undervisningsformål har måske været medvirkende til, at retsbøgerne næppe tilsigtede udelukkende at afspejle gældende ret.

Lovskraft tilkom måske ikke disse retsbøger. Det antages først tillagt dem i løbet af 1200-tallet. Et faktum, der måske ville have glædet de ældre ophavsmænd. Efter formen kan retsbøger opfattes som beslægtede med »summae« d.v.s. de blandt de romerretlige »legister« og kanoniskretlige »dekretister« typiske samlede fremstillinger af et afgrænset retsområde⁵. Frankfurterretshistorikeren Armin Wolf⁶, der bl.a. har beskrevet de højmiddelalderlige territorialstaters lovgivning, opfatter retsbøger som samlinger af bestemmelser, der kendetegnede den politiske situation, hvori normerne opstod, anvendtes eller blev undertrykt. Han nævner SKL som et eksempel. Wolf ser retsbøgerne som især skabt inden for territorier, hvor kongen måtte konkurrere om magten med stærke, delvis selvstyrende klaner eller gejstlige magthavere. De private retsbøgers forfattere havde, formoder Wolf, ofte selvstændig indflydelse på den politiske situation i territoriet og for de betingelser, hvorunder normerne opstod.

Mange af middelalderens normer udsprang af samvirket mellem herskeren og politisk magtfulde kredse fra de jordejende slægter. Som et eksempel på en tidlig enkeltlovgivning, statut eller »lex«, nævnte Wolf manddrabsforordningen fra 1200, »Statutum Kanuti regis de homicidio«, der var en landefredsordning for Skåne.

De europæiske landefredsordninger kom til at danne udgangspunkt for senere nationale rigs- og landslovgivninger. De opstod som led i bekæmpelsen af fejdeuæsenet. De fremtrådte som kongelige eller kejserlige »statutter« for territorielt afgrænsede områder, men antoges normalt kun at opnå retskraft og gyldighed for de repræsentanter, der havde svoret at

4. Karl Kroeschell, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I, 1972, 243 f.

5. Nibert Horn, *Der legistische Literatur der Kommentatoren und der Ausbreitung des gelehrten Rechts*, i: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, I, 1973, 355.

6. Armin Wolf, *Die Gesetzgebung der entstehenden Territorialstaaten*, i: *Handbuch I*, 517-800.

holde dem. Derfor havde de snarere vedtægts- eller traktatkarakter. De forbandt deltagerne i mødet, fordi de havde sluttet en overenskomst om at holde vedtægternes bestemmelser. Indholdsmæssigt havde landefredsordninger karakter af straffelove vendt mod fejder, røveri, hærværk og andre trusler mod den offentlige ro og fred⁷.

Manddrabsforordningen af 28. december 1200 lignede de europæiske landefredsordninger, idet den fremtrådte som vedtaget af kongen, ærkebispem og fremtrædende mænd i Skånelandene. Kongen ønskede at markedsføre den som kgl. lovgivning, skønt den meget strategisk motiverede sin tilblivelse på en måde, der bringer billedet af »den gode gamle ret« og Frederik Barbarossa i Roncalia i erindring. Kongen betegnede loven som en »lex« og udtrykte, at den blev promulgeret med kongelig myndighed, »auctoritate regia«, ligesom kongen understregede, at det hørte til den kongelige magt at give og forandre love, »regie sit potestatis leges condere vel mutare«. Wolf antog, at denne henvisning til den lærde ret måtte tyde på Absalons indflydelse⁸.

Den ydre årsag til forordningen var de skræmmende mange manddrab som følge af fejdeuæsenet i Skåne og misbrug omkring opkrævning af mandeboden. Forordningen, der formentlig også havde Absalon som pennefører, udtrykte på sine steder en næsten blomstrende poetisk veltalenhed, især hvor den henviste til, at kongen, trods hans utvivlsomme kongelige ret til at lovgive, dog ikke havde fastsat bestemmelsen om fredløshed for uretmæssig hævn (orbodemål) fra ny, men »kalder den tilbage til den menneskelige erindring, hvorfra den er forsvundet, idet den fastsat i gamle tider, ved årenes mængde, som er glemselens moder, er fordunklet af uvidenhedens tåger«.

Statutformen (statuta, constitutiones, leges) blev almindelig i Europa, tidligst i Syd- og Vesteuropa fra 1150'erne, i Nordeuropa efter 1200. Manddrabsforordningen var således den første på vore breddegrader. Sverige fik en landefredsordning under Magnus Ladelås i 1280, mens Norge allerede fik en slags landefredsordning i 1260 under Hákon Hákonarson, Magnus Lagabøters far.

Med Gratians Dekret havde de fremtrædende kirkelige juristskoler fået et vigtigt undervisningsmateriale, som dog allerede i løbet af en halv snes år blev suppleret med andre, mindre lærebøger som Rolandus Bandinellis (den senere pave Alexander III) såkaldte »Stroma«. Blandt senere frem-

7. Ole Fenger, Fejde og mandebod. Studier over slægtsansvaret i germansk og gammel-dansk ret, 1971, 309-12.

8. Armin Wolf, 769.

trædende lærere og lærebogsforfattere, »dekretister«, var Rufinus og Stephan di Tournai, der begge havde studeret i Bologna og senere blev lærere i Paris. Måske har også Rolandus undervist en kort tid i Paris. Den berømte Huguccio var knyttet til Bologna.

Mange af de danske, der studerede i Paris og Bologna, havde læst deres lærebøger eller hørt dem selv forelæse. Retshistorikeren Ludvig Holberg var overbevist om, at Eskil havde truffet Rolandus både som lærd magister og som pave Alexander III og kendte hans opfattelse af romerretlige forhold. Hans lærebog var så »almindelig anset og benyttet, at den måtte være kendt af enhver Pariserklerk, der havde studeret siden århundredets midte«⁹.

Stephan di Tournai stod i brevveksling med Absalon, bisperne Valdemar af Slesvig og Omer af Ribe og ikke mindst med abbed Vilhelm, hvis brevsamling i sig selv næsten antog lærebogskaraktter. Han tog sig kærligt af danske studerende i Paris. Biskop Omer deltog i det af Alexander III indkaldte 3. Laterankoncilium.

Vi ved ikke, hvem der nedskrev SKL (1202-16) eller dens forgængere. Men hvis man leger med den tanke, at forfatteren både havde en høj uddannelse og en betydelig politisk position, skal han ikke søges blandt almindelige magtfulde jordejere på landstingene. Ophavsmanden må søges helt i samfundets og kirkens top, blandt de lærde jurister, blandt folk som Eskil, Absalon eller Anders Sunesen¹⁰.

Disse tre, der blandt datidens lærde danske især kommer under mistanke, var alle velbevandrede i europæisk videnskab og kultur. Eskil (1100-81), der var af stormandsslægt, studerede ved domskolen i Hildesheim sammen med senere fremtrædende bisper og kanonister i det tysk-romerske kejserrige. Han har muligvis også studeret i Frankrig. Eskil blev ærkebisp i 1138. Han opfattes som en stridbar person, der kom i konflikt med både kongemagt og kejser Frederik Barbarossa.

Absalon (1128-1201) havde studeret kanonisk ret, teologi og de frie videnskaber (grammatik, dialektik, retorik, geometri, aritmetik, astronomi og musik) i Paris. Hans interesse for romersk historieskrivning stammer også fra pariserårene. Han bragte værdifulde skrifter med hjem bl.a. netop om det romerske samfunds historie.

Anders Sunesen (AS) (1167-1228), der ligesom Absalon var medlem af Hvideslægten, var lige så lærd, om ikke mere, fra sine årelange studier i

9. Ernst Andersen, 73 ff.; H. E. Feine, 279 ff.; Ludvig Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne. Skaansk-sjællandsk Kirkeret, 1899, 1-14.

10.. Se også Ole Fenger, Fejde og Mandebod, 359 f.

Paris. Også han studerede de frie kunster og teologi. Han læste derudover (romerret og kanonisk ret?) i Bologna og England (Oxford?). Senere returnerede han til Paris som universitetslærer, inden han vendte hjem til Danmark og ret snart overtog det fornemme embede som kansler. Han havde muligvis studeret i Bologna på det tidspunkt, hvor Huguccio underviste der. Han efterlod sig ved sin død et eksemplar af Huguccios »summa«, hvori denne blandt andet gjorde sig til talsmand for en betydelig lovgivningsmagt til paven¹¹.

Anders Sunesens store læredigt Hexaëmeron viser efter almindelig vurdering hans indgående kendskab til europæisk teologi og filosofi, mens Absalons store interesse for romersk historieskrivning kom indirekte til udtryk via igangsættelsen af Saxo med »Gesta Danorum«, der havde tydelige romerske forbilleder.

III. Om Skånske Lov (SKL) og lidt om Valdemars Sjællandske Lov (VSL)

SKL var ikke en lov i moderne forstand, men fremtræder som en eller rettere to regelsamlinger, der kaldes retsbøger. Skånsk ret foreligger i to versioner, en dansk og en latinsk. Ærkebiskop Anders Sunesen antages af de fleste at være ophavsmand til den latinske, der af de fleste formodes skrevet til undervisningsformål og måske til præsentation af skånsk ret for et internationalt forum (pavestolen). Det forekommer mere nyt også at opfatte den danske version som en slags lærebog. Den stilistiske overlegenhed, der præger den latinske tekst i forhold til den danske, tyder i al fald på, at forfatteren var fortrolig med det middelalderlatinske sprog. Nogle mener, at Anders Sunesen også har haft indflydelse på tilkomsten af den danske version. Begge antages nedskrevet i årene mellem 1202 og 1216.

Skønt i visse detaljer indbyrdes afvigende antages begge versioner at bygge på en fælles dansk tekst, der næppe skulle være meget ældre, men som til gengæld anses for at have hvilet på en endnu ældre tekst fra tiden mellem 1170 og 1200. Ophavsmanden til den oprindelige tekst skal derfor søges blandt fremtrædende personer fra denne ældre periode¹².

11. Kai Hørby, Anmeldelse af Inge Skovgaard-Petersen, *Historisk Tidsskrift*, bd. 88, 1, 1988, 144.

12. Poul Johs. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, 27 f. Holmbäck-Wesén mente derimod, at Anders Sunesen byggede sin parafrase alene på de nu kendte håndskrifter til SKL. Åke Holmbäck och Elias Wessén, *Svenska Landskapslagar*, IV, Serien, 1943 XVII ff.

Valdemars Sjællandske Lov (VSL), den ældre af de to sjællandske landskabslove¹³, antages beslægtet med SKL, idet visse regler var fælles. Arvebog og Orbodemål (AO), den ældste del af teksten til VSL, antages endvidere ældre end SKL. Af sproglige årsager formodes oprindelsen til denne den ældste danske landskabslov at skulle søges i Jylland under Valdemar den Store¹⁴.

Efter en ældre opfattelse skulle AO være blevet overført til Skåne i løbet af den yngre middelalder som en sekundærret ved siden af SKL. Nyere forskning mener imidlertid, at AO har været kendt i Skåne før SKL, ja at AO først skal have vundet sin endelige form, efter at loven var blevet overført til Skåne. Hvis hele denne række af antagelser holder stik, må både SKL og VSL i deres oprindelige tekster hidrøre fra *midten eller sidste halvdel af 1100-tallet*, en periode, hvor Absalon havde stor indflydelse.

Inge Skovgaard-Petersen finder stor lighed mellem visse retsopfattelser i Saxos *Gesta Danorum* og Eriks Sjællandske Lov (ESL), skønt ESL regnes for yngre end både SKL og parafrasen. Det gælder især reglen om, at en mand ikke kan forbryde sin egen jord på anden måde end ved at tilslutte sig en fremmed hær imod sit eget rige og hærge med avindsskjold, jfr. *Gesta Danorum*, v. 5 om at føre avindsskjold. Hun tænker sig eksistensen af en sjællandsk retsbog eller lignende forgænger for ESL, som Saxo må have haft kendskab til, men peger ikke på et konkret forlæg¹⁵. Hendes antagelse peger dog sammen med de øvrige antagelser i retning af mulige ældre initiativer til nedfældelse af retsbøger, end dem der fandt sted i 1200-tallets første halvdel. Disse var måske blot nye redaktioner af ældre tekstsamlinger.

Ludvig Holberg påviste en nær sammenhæng mellem dels de nedenfor omtalte sjællandske og skånske kirkeretter, dels SKL og VSL. Han afviste, at skåningerne helt privat skulle have afskrevet sjællandsk ret til subsidiær brug i Skåne eller omvendt, og fandt det rimeligere, at der til grund for det fælles lovstof havde ligget »forordninger vedtagne på fællesmøder af skåninger og sjællændere og stadfæstede af kongen«. De fælles retlige problemer i SKL og VSL er regler om fledføring, slegfredbørn, faste ejendomme og disses grænser, skødning, arv, hor, orbodemål og sår¹⁶.

At forfatterne af retsbøgerne har beskæftiget sig med latinsk retssprog

13. Se Eriks Sjællandske Lov (ESL).

14. Ole Fenger, *Gammeldansk ret*, 1983, 94 ff.

15. Inge Skovgaard-Petersen, *Da Tidernes Herre var nær. Studier i Saxos Historicsyn*, 1987, 238 f.

16. Ludvig Holberg, *Kirke og Len under Valdemarerne. Skaansk-sjællandsk Kirkeret*, 135, hvor han opregner de særlige sammenfaldende steder. Omsat til moderne kapitelinde-

antages at være utvivlsomt. De har kendt det internationale diplomsprog, som kirken og kongerne anvendte i deres breve. Retsterminologierne peger sjældent tilbage på en formodet ældre tradition, men afspejler samtidens tanker.

Den svenske historiker Elsa Sjöholm mener, at AS i parafrasen har brugt et langobardisk håndskrift af Edictus Rothari som forlæg for en del bestemmelser af strafferetlig karakter bl.a. den særlige allitteration, »horn, hov og hunds tand«, hvad nogle retshistorikere dog betvivler rigtigheden af. I langobardiske tekster var henvisninger til juristers opfattelse typisk. Måden at forklare retlige begreber i lokalsprog var også almindelig i denne ret. Hun fastholder, at såvel parafrasen som SKL har klare forbilleder i Lombarda, hvis lensret brugtes som grundlag for forelæsninger i Bologna, da AS studerede ved retsskolen. Også dette betvivles af flere. Men hendes opfattelse af, at allitterationer ikke var huskevers for en mundtlig tradition, men retspolitiske sentenser af slagordskarakter beregnet på oplæsning fra et skriftligt fikseret grundlag, og at retsbøgerne som sådanne havde internationale forbilleder, harmonerer med de her forsvarrede forestillinger¹⁷.

Per Nyström¹⁸ opfattede romerretten som en slags argumentationsdatabase, hvor middelalderens borgere kunne hente skyts i den ideologiske kamp imod feudalherrernes overgreb. På kontinentet afspejledes efter Nyström den romerretlige påvirkning blandt andet i den særlige opdeling mellem de til undervisningsformål bestemte retsbøger, der var sammenskrevet af »consuetudines«, sædvaneret, og de praktiske »statutes«, vedtægter med kgl. tilslutning, som blev almindelige i lombardiske og germanske samfund, der hørte under den tysk-romerske kejser. Modellen var hentet fra den justinianske opdeling mellem »institutiones«, som var en lærebog, og »codex«, samlingen af forordninger.

Anders Sunesens parafrase beskrev skånsk sædvaneret for læsere, der ikke var fortrolige med skånsk ret¹⁹. Den indeholdt latiniseringer af en række specielle danske retsbegreber, ligesom det kendtes fra langobardiske tekster, men også spredt en del begreber fra den klassiske eller justinianske romerret ved siden af forholdsvis mange uomtvisteligt kanoniskret-

ling drejer det sig om SKL 40-41, 58-84, jfr. AO 1-59, ÆR 83-88, 179-214. Se også Erik Kromann, *Danmarks gamle love*, UfR. 1975, 173.

17. Elsa Sjöholm, *Gesetze als Quellen mittelalterliche Geschichte des Nordens*, 1977, 120-32.

18. Per Nyström, *Landskapslagarna*, i: *Historieskrivningens Dilemma*, 1973, 67.

19. Stig Luul, *Anders Sunesen som lovgiver og juridisk forfatter*, *Svensk Juristtidning*, 1948, 11.

lige begreber. Tilsammen understreger de forbindelsen til de kontinentale lærde retsbøger.

Som eksempler på romerretlig påvirkning hos AS kan nævnes, at SKL 46 havde en myndighedsalder på 15 år, mens AS 18 om afhændelse af jord anvendte den romerretlige udtryksmåde »med det fyldte 14. år«. I AS 23 om svingagtige værger indførte han det romerretlige »tutor suspectus«, en mistænkelig værge, der ikke anvendtes i SKLs danske tekster.

AS definerede i kap. 36 lavhævd på en måde, der stred imod SKL 78, men var i overensstemmelse med romerretten (D 41,3,3), hvorefter hævd er tillæggelse af ejendomsretten ved opretholdelse af besiddelse i den i loven fastsatte tid.

I kap. 48 om betaling af mandebod anvendte AS de romerretlige udtryk kurator og mindreårig. AS 62 talte om »crimen laesae majestatis« i forbindelse med landsforræderi, inspireret af Digesterne (48,4,1) og Codex (9,8,5pr), mens SKL 90 kun brugte begrebet kongefred.

Slavereglene i AS 73-74 afspejlede også forbindelse med romerretten, nemlig reglen om at børn følger moderens status som fri eller ufri, et synspunkt der i øvrigt også forekommer i VSL, Yngre redaktion, slaveretten 86, men ikke i SKL. Kirkelysning af frigiven slave som alternativ til tinglysning kom via Gratians Dekret fra senantik romerret. At den tillige forekommer i Guterloven er i øvrigt blevet brugt af historikeren Sigvard Skov som argument for også at sætte Anders Sunesen i forbindelse med den gotlandske landskabslov²⁰.

I AS 84 forekom et i SKL ukendt begreb, hjemkomstret, »de jure postliminii« om den, der kom hjem fra fjenden. Han skulle have alt sit tilbage, fra dengang han blev taget til fange. Reglen kan have været følt som rimelig for folk, der tilhørte krigerkysten og deltog i baltiske erobringstogter og fejder med tyske hertuger.

Reglerne om lån, AS 138, havde sammenhæng med romerrettens »commodatum« og reglerne om leje, AS 143-49, med »locatio/conductio«, den formløse indgåelse af aftaler ved samtykke. SKL 239 krævede håndslag som kontraktsform. Anders Sunesen nævnte i øvrigt sildemarkedet som eksempel på en situation, hvor leje af fast ejendom var praktisk. Måske tænkte han på de sæsonbetonede udlejninger af boliger og boder til tyske eller andre fremmede købmænd, der muligvis kunne foretrække romerretlige lejeregler.

20. Bertill A. Frostell, En gejstlig stormand ser på retten i Skåne, i: Med Lov skal land bygges, 1989. Modsat Elsa Sjöholm, der ikke mener, at Anders Sunesen har haft indflydelse på GL, 97-102; Stig Luul, 20.

Kong Knud gennemførte både retlige og administrative forbedringer, og skabte herunder en møntreform. Han sagdes at lytte meget til sin kirkelige rådgiver, Wulfsten, ærkebiskop af York, som nedskrev mange af lovene, ligesom Absalon fik indflydelse på dansk lovgivning.

IV. Retsudviklingen i Danmark i det 12. århundrede

I dette afsnit analyseres forekomsten eller sporene af retlig aktivitet i det 12. århundrede i et forsøg på at afdække, hvilke personer eller kredse, der kan have stået bag de formodede tidlige retsbøger. Undersøgelsen foretages i lyset af den fremvoksende lovgivningsideologi i såvel verdslig som kirkelig europæisk ret. Det spørgsmål, der sluttelig søges besvaret, er, om der er tegn på, at fremtrædende danske gejstlige eller verdslige magthavere på samme måde har søgt at argumentere for en egentlig lovgivnings-

kompetence i denne periode. I denne sammenhæng erindres, at Eskil, Absalon og Anders Sunesen havde værdigheden som pavelige legater eller pavens stedfortrædere som kirkens øverste dommere, og at Absalon i perioden 1177-1192 var dobbeltbiskop, idet han ved siden af Lundesædet beholdt Roskilde og dermed magten over Skåne og Sjælland samt København²¹

Magteliten i Danmark havde siden vikingetiden modtaget mange impulser udefra. Med kirkens voksende indflydelse fulgte påvirkninger ikke blot fra den romerske og kirkelige retskultur, men også fra fransk sprog, litteratur og bygningskunst. At også sachsisk kultur påvirkede danskerne er sikkert, selv om der eksisterede et vist tyskerhad. Endnu i sidste halvdel af 1100-tallet modtog Danmark tillige stor indflydelse fra England²².

Bortset fra de bevarede diplomer eller breve fra verdslige og gejstlige stormænd er der kun få spor af retlig aktivitet fra 1100-tallets første halvdel. Fra perioden efter Gratians Dekret 1140 øges antallet af spor eller indicier om retlige initiativer. Nogle af disse havde forbindelse med vigtige begivenheder i Europa.

Til yderligere belysning af forbindelsen med de europæiske strømninger kan nævnes, at allerede Knud den Helliges privilegium for Lunds domkirke af 1085 viser, at kongen forbeholdt sig fredkøbsretten overfor fredløse, mens provsten og brødrene skulle have den fredløses ejendele²³.

I kong Niels's brev til St. Knuds kirke i Odense (1104-1117) nævntes flere retlige begreber kendt i den tidlige regaleret, såsom al kongelig ret »de regio iure ad nos« som brødrene må nyde af alle godser, landsbyer og jorder med undtagelse af vrag, ledingsbøde og fredkøb, som nævnes med de gamle danske ord. Fredkøb skal også her tilkomme kongen, men fredløses boslod skal gå til kirken. Desuden nævnes ordet »danefæ« om arven efter de mænd, der ikke efterlod sig nogen sikker arving, hvoraf halvdelen skulle gå til kirken, halvdelen til »fiscus« (kongens eller statens kasse). Yderligere omtaltes regler om gaver i form af jord eller andet til kirken, dog således at kirken skulle have den ene halvdel og kongen den anden²⁴.

Allerede 1100-tallets begyndelse synes at have kendt fastslåede regler om arv, gave, visse indkomster samt bøder i strafferetlig sammenhæng, ligesom fredløshed må have været en almindeligt forekommende straf.

Erik Lam gav St. Peders kloster i Næstved privilegium på flere vigtige

21. *Niels Skyum-Nielsen*, *Das dänische Erzbistum vor 1250*, i: *Acta Visbyensia III*, 1969, 126 ff.

22. *Niels Skyum-Nielsen*, *Kvinde og Slave*, 271-72 og 204 med note 4.

23. *Ole Fenger*, *Fejde og Mandebod*, 1971, 361. DD. I, 2 nr. 21.

24. DRB I, 2, nr. 32, DD I, 2 nr. 32.

regaler. Indledningen (arengaen) omhandler glemsel som en af de menneskelige skrøbeligheder, vanskeligheden ved at fastholde i hukommelsen det, som ligger fjernt, og skriftlig nedfældelse af »pactiones et beneficia« (aftaler og velgerninger) som et lægemiddel for de troende.

Kongen tilstod herefter munkene »forum ville« (torvet) og »omnia fori jura cum omni iusticia ac Danorum consuetudine«, som i Danmarks Riges Breve oversættes med alle torverettigheder med al danskernes ret og sædvane med hensyn til oppebørsel af 3 og 40 marks bøder, som tilkommer den kongelige værdighed »ad regiam dignitatem«. Endvidere nævnes retten til afgifter og ledingspligt. I »sanctio« tales med romerretlig terminologi om brødrenes arvelige ret under kongens beskyttelse, »hereditario iure sub mea tutela est«²⁵.

I pave Innocens III's brev til Absalon [1198] oversættes »ius fori« blot med »verdslig ret«, her tales ikke om torverettigheder. Hvis man opfatter udtrykket »fori iura« og »jus fori« som beslægtet med det internationalprivatretlige begreb »lex fori« ville der i stedet være tale om, at kirken havde fået del i domstolskompetencen til at afgøre, hvilken ret, gejstlig eller verdslig, der skulle afgøre en sag, og dermed hvilke procesregler, der skulle følges. Der ville følgelig være tale om tildeling af »jurisdictio« som en højhedsret²⁶.

I Svend Grathes privilegier til Ribe kirkes landboer og biskoppen bestyrkede kongen sin beslutning om, at biskoppen lige som sine forgængere skal nyde halvdelen af al den kongelige ret, »iuris regii«, som i Ribe stad har været tilskrevet af kongen, med undtagelse af 3 kongerettigheder eller regaler, som han forbeholder for sin egen verdslige magt: forban, strandvrag og 40 marks bøder²⁷.

Disse breve stammer fra den tidlige del af 1100-tallet, hvor regalebegrebet var under udformning. Kejsermagten udviklede på grundlag af de germanske kongerettigheder et katalog af kejserlige regaler inspireret af den kirkelige regaleopfattelse²⁸. Allerede i 1111 opfattedes disse rettigheder som »gammel ret«, der gik helt tilbage til Karl den Stores tid.

En undersøgelse af kongeopfattelsen i diplomernes såkaldte »arengar«, d.v.s. de politisk farvede indledninger, foretaget af Nanna Damsholt

25. DD. I, 2 1140, 21. marts, Nr. 78, DRB I, 2 nr. 78.

26. Se H. E. Feine, 394 om privilegium fori og Kulturhistorisk Leksikon VIII, 477-78 om Klerus, samt vedrørende moderne ret: O. A. Borum, Lovkonflikter. Hovedpunkter af den internationale og intertemporale privatret, 1948, 43.

27. DD I, 2 nr. 98 (1146-1157). Dette brev skulle iøvrigt stilmæssigt være påvirket fra Rom.

28. Irene Ott, Der Regalienbegriff im 12. Jahrhundert, i: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanon. Abt. Nr. 66, 241 ff., især 253-54.

netop for perioden 1140-1223 viser en tydelig forbindelse mellem danske diplomer og kirkelig, kejserlig og anden europæisk diplomtradition. Blandt de mange faste formler handlede een om, at kongen som en »rex justus« skulle beskytte kirken. En anden handlede om den menneskelige hukommelse, som er så svag, at det er »klogt at gøre brug af breve«²⁹.

Af betydning for forståelsen af retliggørelsen af samfundsrelationerne i det 12. århundredes Danmark er de samtidige gudsfreds- og landefredsbevægelser. Med gudsfredsbevægelsen søgte kirken at udvide kravene om respekt for særlig hellige tider, dage, steder og personer. Allerede i det 11. århundredes slutning respekterede de fleste kristne fyrster disse krav, som blev indskærpet på lateransynoderne i 1123, 1139 og 1179.

En »landefred« var en verdslig overenskomst mellem rigsstænderne med strenge sanktioner til bekæmpelse af fejder blandt hirdfolk eller adel og til undertrykkelse af røveri og andre alvorlige forbrydelser, der i særlig grad var egnet til at true den almindelige fred og sikkerhed. Disse overenskomster kunne med fyrstens samtykke tillægges lovskraft. Deltagerne havde svoret på at overholde dem og var derfor særlig forpligtede³⁰.

I 1155 blev ærkebiskop Eskil fanget på rejse fra Rom på foranledning af Frederik Barbarossa, der var blevet tysk-romersk kejser i 1152. Paven krævede ham frigivet, men Frederik Barbarossa, der betragtede sig som dansk lensherre, anså Eskil som forrædder, fordi han forlod kong Svend i en krisesituation og rejste til Rom.

Affæren blev indledning til det store skisma mellem paven og kejseren. I Danmark indgik brødrene Svend, Knud og Valdemar et forlig, som Svend brød ved det såkaldte blodgilde i Roskilde. Som udgang på striden stod Valdemar den Store som enekonge (1157-82) hjulpet godt på vej af Absalon.

1158 skete to vigtige ting. I Roncalia holdt Frederik Barbarossa en rigsdag, hvor han tilsikrede lærde folk særlige privilegier bl.a. som tak for de fremtrædende juristers hjælp til at cementere kejsermagten³¹. Takket være Baldus de Ubaldis, en af de fire doctores, kender vi en del af de beslut-

29. *Nanna Damsholt*, Kingship in the Arengas of Danish Royal Diplomas 1140-1223, i: *Medieval Scandinavia* 3, 1970, 66 ff, 70, 100, 108. Smh. Anders Sunesens uægte brev om bispevisitatser på Gotland fra 1220 eller 1223 om nedskrivning af retten for at støtte den skrøbelige hukommelse »fragili memoriæ«. I øvrigt tales der også om den for gotlænderne særlig *fastsatte* såvel verdslige som kirkelige ret og sædvaneret, »iure positivo et consuetudinario tam seculari quam ecclesiastico«. Se D.D. I, 7, 1990, Nr. 334, DRB, I, 7, 1990, Nr. 334 hvoraf fremgår, at brevet er en uægte konstruktion fra det 14. årh.

30. *Ole Fenger*, 306-312.

31. *Authentica habita ad C 4, 13, 5*, der fritog studenter fra lokal verdslig jurisdiktion. Se også *Ole Fenger*, *Gammeldansk ret*, 78 f.

ninger omkring regaleretten og de særlige højhedsrettigheder fra de i alt 4 love, der blev vedtaget af rigsstænderne i Roncalia. De øvrige beslutninger vedrørte tributter og genoplivelsen af visse romerske kejserrettigheder. Ved samme møde fremsattes en oversigt over alle regaler, som ikke væsentligt adskilte sig fra ældre opregninger³². Regalerne omfattede møntret, toldret, ret over broer, vandløb og havne, bøderet, ret til ejerløst gods, gods der tilhørte æreløse, bandlyste og fredløse samt majestætsforbrydere. Det fremførtes, som om kejseren ved beslutningen genvandt en række rettigheder, der af ubetænksomhed eller forsømmelse var gået tabt for kongedømmet på grund af lang tids ikke-brug, »deinde supra iusticia regni et de regalibus, quae longo iam tempore seu temeritate pervadentium seu neglectu regum imperio deperierant ...« Man taler ligefrem om princippet om »Regalienfindung«. De for retsopfattelsen interessante romerretligt inspirerede ord i den anden af de fire love er »iurisdictio«, »districtus«, »iudices« og »administratio«³³. Med »iurisdictio et districtus mentes« juridiktion (domsmagt) som en bandret (højhedsmagt), mens sætningen om at beskikke og afsætte dommere skal ses i lyset af ordet »administratio«, som skulle betyde *tildeling* af domsmagt som en højhedsmagt.

Der synes her at være tale om anvendelse af romerretlige delegations-synspunkter i germanske retsforhold. Hvis en højere dommer udnævntes af kongen havde han automatisk ret til at udøve sit embede (juridiktion som højhedsmagt). Hvis han videredelegerede domskompetencen, kunne han ikke overdrage selve højhedsmagten. Den kunne kun tildeles af kongen mod troskabserklæring. Retten til at dømme (domskompetence) var således adskilt fra højhedsmagten til at udøve dommerembedet (bandretten). Regalerne udgjordes af en række fiskale og andre kongelige eller kejserlige særrettigheder, mens bandretten omfattede de egentlige højhedsrettigheder såsom »iurisdictio«³⁴.

Den anden og mere hjemlige begivenhed i 1158 var Absalons indsættelse som biskop i Roskilde, efter at han havde hjulpet Valdemar den Store til magten. Han fik dermed et meget vigtigt embede. Absalon viste sig ikke blot aktiv i krig og politik, men også i retspolitiske sammenhænge. Fra

32. Irene Ott, 274-78 med note 164.

33. »Omnes iurisdictio et omnis districtus apud principem est, et omnes iudices a principe administrationem accipere debent et ius iurandum prestare, quale a lege constitutum est«. Paul Willem Finsterwälder, Die Gesetze des Reichstags von Roncalia vom 11. November 1158, i: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. Nr. 51, 1931, 1-69.

34. P. W. Finsterwälder, 27-41. Se også Karl Kroeschell, Deutsche Rechtsgeschichte 1, 182.

hans bispetid 1158-77 og fra perioden som ærkebiskop 1177-1201 findes mange spredte spor af retlige initiativer, hvoraf nogle kunne stamme fra Absalon, andre fra Eskil.

De danske kongers regaler, som knyttedes sammen med den territoriale herskermagt, fremgik både af diplomaterialet og af spredte bestemmelser i landskabslovene. Via privilegier og gavebreve var det almindeligt at overdrage retten til at udøve en eller flere af disse (bøderet, toldret, møntret, ret over vandløb, vragnet etc.). Biskopperne, og ikke mindst Roskilde-bispen og ærkebispen, opnåede ad denne vej verdslig jurisdiktion og øvrighedsmagt, herunder kompetence i militære og fiskale anliggender som en del af deres territoriale magt over kirkegodset og via den dem særlig tildelte immunitet. Som territorialherre byggede ærkebispen sig flere borge, f.eks. Åhus i Skåne og Hammershus på Bornholm³⁵.

Det ældste immunitetsprivilegium var det allerede omtalte Knud den Helliges gavebrev til Lund domkirke fra 1085, der sikrede kirken bødeindtægter. Valdemar den Store begyndte fra 1100-tallets midte at udvide immuniteten også til gods, der var erhvervet på anden måde end ved gaver fra ham selv. Ved dette blev kirkens stilling styrket, og risikoen for uønsket indblanding i kirkens retlige forhold fra verdslig side begrænsedes, hvortil kom at kongen derved samtidig kunne understrege sin position som kirkens beskytter³⁶.

Enkelte kilder fra 1100-tallets anden halvdel synes at antyde eksistensen af ældre ret eller retssamlinger. I det følgende skal drøftes, om de kan opfattes som udtryk for en voksende lovgivningsideologi eller dog en tydeligere markering af den politiske situation.

Da Valdemar den Store i 1161 overdrog Tommerup kloster 3 kirker med tilliggender, herunder 5 vandmøller, bekræftede han samtidig »lege Danorum« (de danskes lov): at man på dødslejet måtte skænke en halv hovedlod til munkene, en regel der også blev nedfældet i kirkeretterne fra 1171. Han bekræftede samtidig, at købmænd måtte betænke klostret »til lettelse af deres forbrydelser«³⁷.

Ved kanoniseringen af Knud Lavard og kåringen af den 7-årige Knud som konge i Ringsted 1170 foregik samtidig vigtige politiske forhandlinger med Norge. Muligvis drøftedes tillige retlige problemer. Det siges, at »de danskes love blev udstedt« ved samme lejlighed. »Annales Ryenses« og

35. *Niels Skyum-Nielsen*, Kvinde og slave, 407; *Niels Skyum-Nielsen*, Da dänische Erzbi-stum vor 1250, 133 f.

36. *Poul Johs. Jørgensen*, Dansk Retshistorie, 407.

37. *Niels Skyum-Nielsen*, 127. DRB, I, 2, Nr. 143, jfr. DD I, 2 Nr. 143.

»Annales Ripenses« taler enslydende om »leges danorum edite sunt«. Der var jo tale om et rigsstændermøde med både fremtrædende gejstlige og verdslige folk, der kan have vedtaget en eller flere forelagte skrevne retstekster, idet »lex« typisk betegnede de skriftligt nedfældede retlige vedtægter³⁸.

Den sjællandske kirkeret dateres til den 21. juli 1171, mens den tilsvarende, og næsten identiske, skånske tidsfæstes til mellem 1171 og 1174. De antages trådt i kraft på samme tid. Den fælles ordlyd synes at forudsætte et direkte samarbejde mellem Eskil og Absalon. De havde vedtægts- eller traktatform og var tiltrådt af jordejende storbønder, de to biskopper samt kong Valdemar. Bønderne ønskede en forbedring af retten, »fordi retten mellem biskop og bønder tidligere var alt for hård«, som det udtryktes i indledningen. De vedrørte fredsbrud, kirkeran, bevisregler, for nært slægtskab som ægteskabshindring, misgerninger og drab mod slægtninge, sjælegave eller dødslejegave, mishandling af gejstlige, manddrab, helligbrøde, vådesværk, hor, trølddom og forgørelse m.m., men ikke religiøse foreteelser. Kirkeretternes sidste bestemmelse udtrykte, at hvis »biskop og bønder er ueninge om hvad der er lov«, da skal dette skriftstykke (denne ret) afgøre striden mellem dem³⁹. Biskoppen sikredes en trediedel af den tiende, som ellers gik til kirker og klostre. Skatterne på den almindelige befolkning vakte altid mishag og medførte iblandt oprør⁴⁰.

I et gavebrev fra Valdemar den Store til St. Peders kirke i Slesvig overdrog kongen halvdelen af sin regale møntret til bisperne samt en sjælegave af kongens arvejord »secundum quod legis terre nostre sanxit auctoritas« (i overensstemmelse med hvad vor territoriale lov har godkendt). Er der tale om en forgænger for landskabslove (Jyske Lov)?⁴¹ I øvrigt bruges flere skønne ord på at fremhæve fordelene ved den skriftlige meddelelse: »Da hukommelsens kostelige skat er brevet som med uforanderlig sandhed fortæller om begivenhedernes rækkefølge ...«.

Absalon blev ærkebiskop i 1177, og netop fra tiden mellem 1177 og 1180 er overleveret en retskilde i to versioner, en dansk og en latinsk, Vederloven. Den gav sig ud for at være en reguleringslov for kongens hird om dennes relationer såvel til kongen som i det indbyrdes forhold.

38. Niels Skyum-Nielsen, 183; Danmarks Middelalderlige Annaler ved Erik Kromann, 1970, 166 og 258.

39. Niels Skyum-Nielsen, 188-92.

40. Inge Skovgaard-Petersen, Saxo som samtidshistoriker. Det skånske oprør, i: Scandia. Tidskrift för historisk forskning, Bd. 56, 1990, 31-45.

41. DD. I, 3, Nr. 50 (1175), DRB I, 3, Nr. 50.

Den havde karakter af en straffelov med visse særlige bevisregler. Også majestætsforbrydelser synes den at ville regulere⁴².

Teksten rummer oplysninger om både ældre og yngre ret og beretter selv, at den primært skyldes Absalons indsats. Årsagen til nedskrivningen anføres i indledningen at være, at den ældre hirdret, der hævdedes at gå tilbage til Knud den Stores tid, d.v.s. til den engelske hirdret fra 1000-tallet, var gået af brug og i glemme, og at der kun var få, der bragte det forgangne århundredes begivenheder i erindring. Vi bringes til at forstå, at Vederloven ville være gået tabt, hvis ikke Absalon havde taget dette initiativ.

Vi genfinder også det gængse argument om nødvendigheden af at genopfriske erindringen om de gamle love fra arengaerne og fra Roncalia-mødet. Svend Aggesen påstod, at Absalon sammen med Knud, Valdemar den Stores søn, havde »samlet loven i et lille skrift som i en offentlig fortegnelse, »matriculam conscripisse«. »Thi det som man antager har tabt sin kraft på grund af ælde, det genoprettes ved hjælp af skrift«, »id ipsum scripturæ beneficio reparatur«⁴³.

Vederloven indeholdt elementer fra romerretten, måske især lensretten, samt kanonisk og angelsaksisk ret. Teksten lignede mere en beretning end en lovtæst. Retshistorikeren Ludvig Holberg antog, at den kunne være beregnet til højtlesning på hirdmøderne som en art moralsk oprustning af en forsamling, der ikke længere kun bestod af de nærmeste trofaste mænd, men som var vokset til at blive en hel adelsstand⁴⁴. Der er faktisk meget få danske eller nordiske træk ved Vederloven. Procesformen ligner mere den da brugte i England og Frankrig. I øvrigt bestod vederlagskorpset også af betroede folk fra udlandet.

Ordet vederlag synes at have haft flere betydninger. At »Vithærlogh« kunne betyde vederlag i betydningen betaling eller erstatning og dermed også betaling af bøder synes at være en almindelig anskuelse blandt danske historikere og filologer⁴⁵. Vederlag kunne måske også betegne både selve sammenslutningen og den lov, der gjaldt for hirdmændene. Ordet er

42. Se dansk oversættelse i *Ludvig Holberg*, Dansk Rigslovgivning, 1889, 250 ff, Den danske Rigslovgivning indtil 1400, 1971, 1 ff.

43. Den danske Rigslovgivning, Svend Aggesen Text I.

44. *Ludvig Holberg*, Dansk Rigslovgivning, 27 ff, 80; *Poul Johs. Jørgensen*, 56-61; *Ole Fenner*, 80 ff.

45. *G. F. V. Lund*, Det ældste danske Skriftssprogs Ordforråd, Ordbog til de gamle danske Landskabslove etc., 1877. Også *Ludvig Holberg*, Dansk Rigslovgivning, fremhævede betydningen af Vederlov som lig med straffelov.

beslægtet med »félag« (islandsk) »fælagh«, »bolag« og »vidherlagning« om erhvervsretlige fællesskaber. Her betegner »lag« (laug) også selve fællesskabet. Hirdforholdet havde ud over troskabsforholdet også karakter af et kontraktforhold. Hirdmændene havde del i den interne jurisdiktionskompetence og deltog i vedtagelsen af hirdreglerne⁴⁶. Retlige fællesskaber forudsatte en retlig regulering af såvel interne som eksterne forhold. Det er måske ikke så mærkeligt, at netop retlige fællesskaber, organisationer, bliver arnestedet for lovgivning i form af vedtægter.

Mens Tage E. Christiansen betragtede nedskrivningen af vederloven som aktuel kongepolitik og propaganda, mente Thomas Riis, at Saxo dels stod i gæld til Svend Aggesen, dels havde informationer, som skyldtes mundtlig tradition blandet med hans egen politiske opfattelse. Svend Aggesen fremstillede kongen som hirdmand på linje med de øvrige, »primus inter pares«, mens Saxo nærmest hævdede ham over lovene »legibus solutus«⁴⁷.

Absalon var meget bevidst omkring markedsføringen af sig selv, sin slægt og sit embede. Med legenden om Margrethe af Roskilde, hans slægtning, der senere ophøjedes til helgen, fik han et velegnet instrument til at promovere sig selv i sit nye embede som ærkebiskop. Hun blev myrdet i 1176 af sin mand. I 1177 lod Absalon hende opgrave og bisætte i Skt. Mariæ Kirke i Roskilde, fordi der skete mirakler ved hendes første grav. Legendene om disse mirakler blev nedskrevet efter Absalons beretning.

Nanna Damsholt mener, at Absalon også brugte historien om Margrethe til at smykke sit ry som jurist. Han optrådte i legenden som dommer i den efterfølgende retssag mod ægtemanden og viste, at han kunne få dennes tilståelse af individuel skyld, hvorved han hindrede iværksættelse af den traditionelle fejderet. Nanna Damsholt ærgrer sig som kvindehistoriker over, at teksten siger mere om Absalons interesse for forholdet mellem kanonisk og gammel verdslig ret end om Margrethe⁴⁸.

Fra Saxo ved vi, at der i 1184 blev holdt et møde for rigets fremtrædende mænd på Samsø, hvor man bl.a. skulle forhandle om forbedringer i den

46. Poul Johs. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, 56 f. og 279 ff. og 47-48. Se om »Kompaniskap« i: *Kulturhistorisk Leksikon*, VIII, 678.

47. Thomas Riis, *Les Institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332*, 1977, 31-47. Hans Torben Gilkær, *In honore sancti Kanuti martyris, Konge og Knudsgilder i det 12. århundrede*, i: *Scandia* nr. 2, 1980, 147.

48. Nanna Damsholt, *Kvindebilledet i dansk Højmiddelalder*, 1985, 209 ff og 215 ff. Se også Ole Fenger, *Romerret i Norden*, 1977, 91 ff.

almindelige ret, »*juris civilis emendandi* (forbedringer i den almindelige ret)«. Saxo synes at bruge det romerretlige udtryk »*juris civilis*« som udtryk for almindelig verdslig ret⁴⁹.

Hvad var det man ville forhandle og slutte kontrakt om på Samsø i 1184? Poul Johs. Jørgensen mente, at 1184-mødet sandsynligvis havde drejet sig om udstedelse af en landskabslov eller rigslov⁵⁰. Man ville forbedre noget. Man kan logisk kun forbedre noget allerede eksisterende. Der kunne følgelig være tale om at forbedre en nedskrevet ældre retlig overenskomst eller retsbog, som magthaverne eller storbønderne var utilfredse med; der kunne også være tale om at drøfte nedskrivningen af en endnu ikke skriftligt fikseret praksis, der stod i fare for at blive glemt, med samme begrundelse som i Vederloven.

Erik Kromann tænkte sig muligheden af, at det kunne være et ældre forlæg for VSL, idet de sjællandske bønder kunne have ønsket at få deres egen verdslige lov, ligesom hirden havde fået Vederloven, og de selv havde opnået kirkekontrakten⁵¹. Man kunne også forestille sig, at de jordejende bønder (fra hele riget?) ville have den verdslige ret forbedret, ligesom sjællandske og skånske bønder havde opnået at få forbedret de gejstlige kirkeretter. Forhandlingerne kunne dreje sig om en forgænger for en skånsk, sjællandsk eller jysk landskabslov.

Det står fast, at mødet på Samsø blev indkaldt på initiativ af Absalon, der på sædvanlig måde kunne ønske et forlig bragt i stand med de mere indflydelsesrige jordejere om samfundsmæssigt vigtige problemer vedrørende ejendomsforhold, bevisregler, bøder for retsbrud eller lignende. Ligesom den sjællandske og skånske kirkeret havde karakter af en kontrakt eller overenskomst, synes Saxo også her at tale om kontraktsindgåelse, »*contracta*«.

Forskningen synes ikke færdig med drøftelserne omkring dateringen af VSL. Nogle ældre historikere og filologer har ført den tilbage til Valdemar den Stores tid (1157-82). Sprogligt antages den at være mere »dansk« end SKL, der har flere nedertyske låneord, selvom den bærer spor af at være skrevet af en jyde. Erik Kromann gættede på Absalon som inspirator for VSL⁵².

Absalon har efterladt sig andre spor som initiativtager, ophavsmand, måske endda pennefører. I 1187 stævnedes han 17 provster, kanniker og

49. Anderledes *Inge Skovgaard-Petersen*, 217 med note 64, der mener, at civilret skal opfattes som noget andet end strafferet, og at her nærmest tænkes på en landlov.

50. *Poul Johs. Jørgensen*, 60.

51. *Erik Kromann*, UfR 1975, 174.

52. *Erik Kromann*, i UfR 1975, 173; Kulturhistorisk Leksikon, XIX, sp. 460.

andre gejstlige til Lund for at reformere kirkeritualerne, som også havde kirkeretlig betydning.

Absalon kunne formentlig selv have sat den nye ritualform i kraft på egen myndighed som ærkebiskop. Men han ønskede åbenbart at samle delegerede gejstlige fra hele landet for at opnå deres samtykke. Det var Niels Skyum-Nielsens opfattelse, at de mange detailbestemmelser kun kunne sikres virkning i praksis, hvis vedtagelsen bandt repræsentanterne og med dem spredtes over hele landet på samme måde som ved andre former for vedtægter⁵³.

I 1186 bekræftede Knud VI Knud den Helliges gamle gavebrev til Lunds domkirke fra 1085, hvorved alle gaver og jordegods med afgifter nød kongelig beskyttelse ifølge rigets love »secundum leges regni«, herunder retten til at holde domskole »cum scholarum beneficio«. Kirken tilsikredes den afgift, som »ex antique consuetudine« svares af tofterne, ligesom enhver anden kongelig rettighed med undtagelse af bl.a. ledingsbøder og fredkøb⁵⁴. Absalon var medunderskriver og modtager på Lunde-kirkens vegne.

I sit svar fra 16. november 1198(?) på et brev fra Absalon gengav Innocens III Absalons opfattelse af dansk ret og konflikten mellem dansk og kanonisk ret⁵⁵. Han skrev ifølge oversættelsen i DRB: at hvad angår verdslig ret, »ius fori«, ledes Danmarks rige helt og holdent af sine sædvaner og sine kongers anordninger, hvilket har til følge, »at der i denne kirkeprovins ikke gøres brug af testamenter, som andetsteds i overensstemmelse med lovens overholdelse iagttages angående de døendes sidste vilje«.

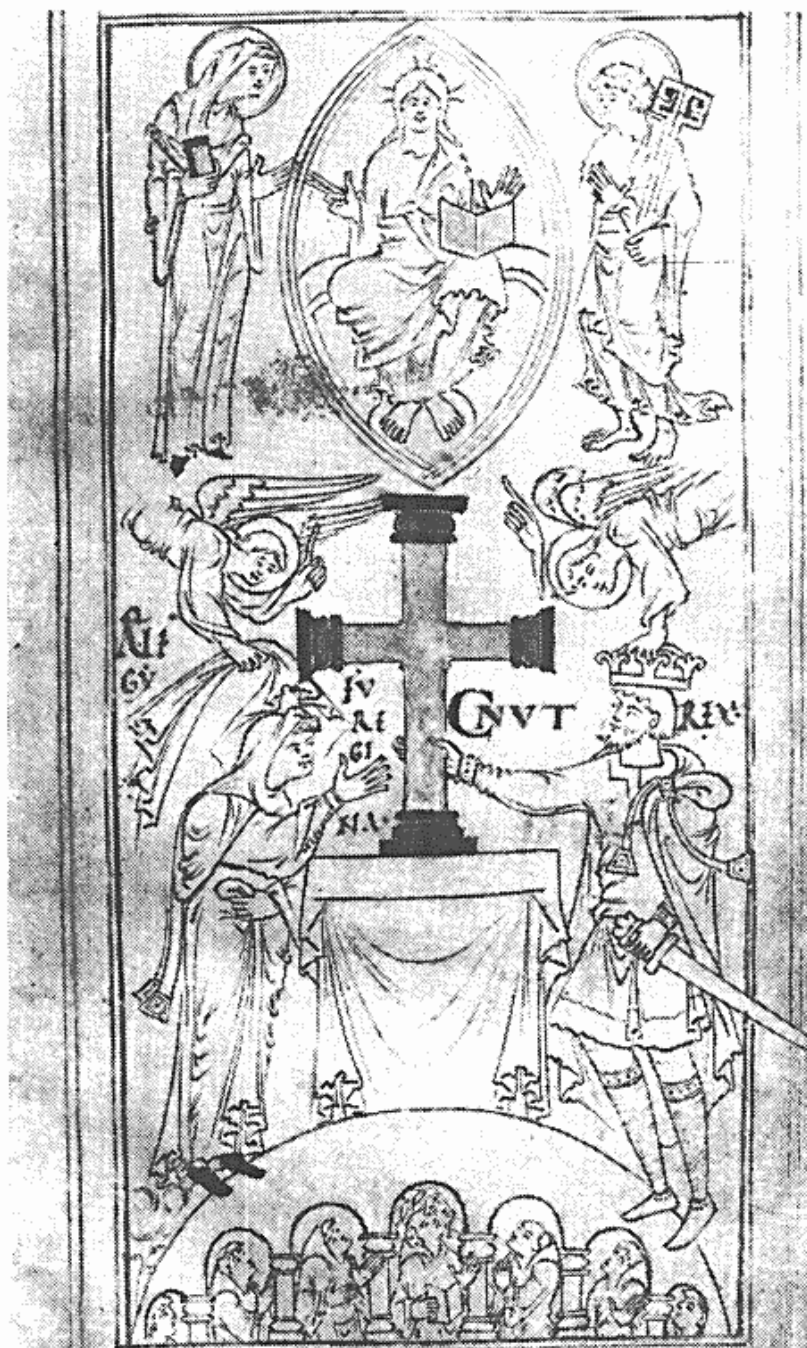
I den latinske udformning tales om »ius fori contingunt consuetudinibus suis et institutionibus regum suorum«. Det ville ligesom i Erik Lams privilegium til St. Peders kloster i Næstved⁵⁶ give mere mening, hvis man opfattede »ius fori« som et udtryk for den territorielle jurisdiktionskompetence. Der herskede tydeligvis et territorialitetsprincip såvel vedrørende den kirkelige som den verdslige jurisdiktions kompetence. Til støtte for denne antagelse kan nævnes, at Johannes Steenstrup mente, at ordet

53. Niels Skyum-Nielsen, En nyfundet kilde til Absalons Historie (utrykt manuskript i min besiddelse). Se også Kvinde og Slave, 18 med note 19. Skyum-Nielsen mente indholdsmæssigt at finde spor af påvirkning fra den romerske ritus på tidegudstjenesten, mens riterne omkring askeonsdag og skærtorsdag pegede mere i retning af fransk (eller tysk) liturgi.

54. DD I, 3, Nr. 134, DRB I, 3, Nr. 134.

55. DD I, 3 nr. 238 DRB, I, 3 nr. 238.

56. DD I, 2, Nr. 78 (1140).

Knud den store (død 1035) oprettede som engelsk konge en hird »Tinglid« rekrutteret blandt fremstående engelske danske slægter. Ifølge Absalon kunne den danske vederlov føres tilbage til Knuds engelske hirdret, der ville være glemt af de fleste, hvis ikke Absalon havde sørget for dens nedskrivning.

»lag« også kunne opfattes som den for et territorium gældende lov og ret. Danelag var danskernes lov i danskerterritoriet i modsætning til englændernes lov. Trøndelag var lovene for Trondheimområdet⁵⁷.

Her er tale om et paveligt diplom, der tilsyneladende citerer et brev fra Absalon. Vi ved dog ikke, om citatet er ordret eller omskrevet. Sønningen mellem »consuetudines« og »institutiones« var muligvis ny blandt retligt skolede folk i det 12. århundrede. Måske var retsterminologien ikke helt fastcementeret.

Gratians grundlæggende retskilder betød af Guds evige lov, den uforanderlige naturet »fas«, som indeholdes i moseloven og evangelierne, mens »ius« var den menneskelige lov. Sædvaneretten, »consuetudines« kunne være nedskrevet som »lex« eller bestå i lang tids skik og brug i overensstemmelse med »ratio«, fornuften. »Lex«, de nedskrevne sædvaner, kunne efter Gratian også kaldes »forordninger« (constitutio) eller »ret« (ius). I øvrigt kaldtes Gratians decret i sin undertitel af nogle ikke »de iure naturae et (humanae) constitutionis«, men »de iure scripto et non scripto«⁵⁸.

»Institutionibus« kunne også henlede tanken på Justinians lærebog af samme navn, mens »consuetudinibus« henleder tanken på sædvaneretten (lex) nedskrevet som forordninger (constitutiones) og ikke uskrevet som praksis, »omne ius legibus et moribus constat«.

Set på denne baggrund talte Innocens III og Absalon både om den skrevne ret »leges« og den uskrevne, som tilsammen udgør »ius«, og om de »institutiones«, som danske konger havde ladet udarbejde. Det kan vel ikke helt udelukkes, at »institutiones« også omfattede regelsamlinger til oplysning for især den studerende (gejstlige) ungdom? Hvis det er tilfældet, har vi et yderligere moment, der taler for eksistensen af retsbøger forud for SKL og VSL.

I sin anmeldelse af Inge Skovgaard-Petersens disputats, »Da Tidernes Herre var nær. Studier i Saxos historiesyn« fremhæver Kai Hørby, at den ofte fremførte påstand om, at Saxos beskrivelser af ældre lov og ret ofte skal tolkes som udtryk for forholdene i hans egen tid, d.v.s. Absalons epoke, er blot bestyrket ved Inge Skovgaard-Petersens forskning⁵⁹.

Hvis Saxo, som hævdedet, har villet fremstille kristendommens store indflydelse på lovgivning og retspleje, bør det nok ses i sammenhæng med udviklingen blandt de lærde kanonister i sidste halvdel af 1100-tallet. De udviklede et mere offensivt retfærdighedsbegreb, end det, som indledte

57. Johannes Steenstrup, Danelag, 1882, 23-32.

58. Gratians Dekret, c. 3 og c. 5 D I.

59. Kai Hørbys anmeldelse i: Historisk tidsskrift, 1988, I, 121-145.

»Institutiones« og »Digesta« i Justinians samling (viljen til at give enhver sit). Nu gøres »iustitia« moralsk og måles efter dens gode virkninger, »at de gode tvang de onde til gavn for de mange eller de svage«.

Denne tankegang genfinder Hørby hos Saxo i dennes omtale af Knud den Helliges lovgivning. Han holdt stormændene nede, højnede præsteskabets anseelse og anerkendte kirkens ret til at føre sine sager for egne domstole⁶⁰.

Absalon kunne i sin tid som biskop og ærkebiskop følge, hvorledes paven tiltog sig voksende lovgivningsmagt. Det kan have inspireret ham til efterfølgelse. Anders Sunesen og de øvrige unge lærde folk, der vendte hjem fra deres dannelsesrejser, kunne forsyne Absalon med yderligere argumenter i retning af lovgivningsinitiativer fra de mest fremtrædende kanonister. Ikke mindst Huguccio, som AS havde læst og muligvis kendte personligt, gik ind for »en meget betydelig lovgivningsmagt til paven«. Kai Hørby ser Huguccios definition af »ius« og »iustitia«, der afledtes af »jubere« = befale netop i sammenhæng med denne mere offensive lovgivningsideologi⁶¹.

V. Konklusion

Både Absalon og Anders Sunesen svarer til billedet af de folk, der med en lærd retskultur som ballast, skabte den kontinentale, højmiddelalderlige ret som et blandt flere politiske instrumenter til samfundsstyring. Hvis den opfattelse, hvorefter forfattere af retsbøger ofte havde en position af stor betydning for den politiske situation, godtages, må man erkende, at dette taler for Absalons indflydelse på de retsbøger, der efter al sandsynlighed opstod i sidste halvdel af 1100-tallet og blev model for de nu kendte redaktioner fra 1200-tallets første halvdel. Efter såvel Absalons som kongernes tilsyneladende praksis kan de tidlige retsbøger imidlertid gerne have været drøftet og approberet på stændermøder sammenkaldt omkring lovgivningsspørgsmål efter Samsømodellen, og i så tilfælde kan de have haft mere kontraktsskarakter. Absalon ønskede utvivlsomt i sine senere år at styrke kongens lovgivningsmagt, og dermed sin egen retspolitiske indflydelse.

Efter kanonisk retslære var som nævnt de vigtigste retskilder naturret-

60. Kai Hørby, 143 f. og Inge Skovgaard-Petersen, 217 ff.

61. Kai Hørby, 144; se også Rudolf Weigand, *Die Naturrechtslehre der Legisten und Dekretisten von Irnerius bis Accursius und von Gratian bis Johannes Teutonicus*, 1967, 218, hvor *naturret* forklares som et udtryk for befaling (»ius iubet«), mens *naturlø* forklares som en binding (»lex ligat«).

ten og den menneskelige ret. Den menneskelige kirkelige ret blev i stigende grad af kirken opfattet som primært skabt af paven, der kun følte sig bundet af »ius naturali«. Paverne anså sig berettigede til at udstede såvel formelle love eller forordninger som privilegier og dispensationer i forhold til enkeltpersoner, grupper eller om særlige forhold, som kom til at udgøre en del af de senere decretalesamlinger. Beslutninger på kirkemøder fremtrådte også som pavelige dekretter med repræsentativ tilslutning.

I domsforhold skulle paven ikke have nogen anden dommer over sig men selv være højeste dommer i såvel gejstlige som verdslige forhold. Siden Gregor VII steg antallet af sager fra hele kristenheden, der appelleredes til paven, som i øvrigt var eneste dommer i forhold til bisper⁶².

Sten Gagnér har påvist, hvorledes kravet om kongelig bekræftelse af retten, »auctoritas« spredte sig fra kanonistikken til den almindelige verdslige sædvaneret, der efterhånden også forudsatte en bekræftelse af autenticiteten. På samme måde forvandlede retsbøgerne sig fra »consuetudo in scriptis redacta« til »consuetudo approbata« efter kanonistisk forbillede⁶³.

Der er næppe tvivl om, at Absalons efterfølger og protegé Anders Sunesen, både ønskede og evnede at leve op til sit store idols såvel administrative begavelse som retlige initiativer. Der er næppe heller udbredt tvivl om hans indflydelse ikke blot på den latinske, men også på den danske version af SKL, ligesom de kgl. forordninger ættebudsforordningen fra ca. 1202 og jernbyrdsforordningen fra ca. 1216 begge bærer hans præg.

Han udarbejdede på det kirkeretlige område en række provinsstatutter med samtykke af de øvrige biskopper, ligesom han traf afgørelse i en række konkrete sager og korresponderede ihærdigt med pavestolen. I 1206 sammenkaldte han til landskirkemøder i Odense og på Sjælland, hvorfra han med sine medbisper udstedte en del provinsstatutter. Men han antages af moderne historieteori at have været en svagere politiker end Absalon, selvom han nok var en bedre lærer, lærebogsforfatter og forsker⁶⁴.

Hvis mine sammenstykkede brikker og gætterier holder stik, vil jeg give Absalon en større del af æren, for dansk verdslig og kirkelig lov og ret i 1100-tallet, end man tidligere har gjort, hvor man nok så meget har beundret hans politiske dygtighed og styrke og hans krigeriske mod. Bag mange af de spor, kirkeretterne, Vederloven, Samsø mødet og manddrabsforordningen, som her er fremhævet, lå en forestilling om at forbed-

62. H. E. Feine, 329 ff. og 336 ff.

63. Sten Gagnér, 356.

64. Niels Skyum-Nielsen, 243.

re retten, og Absalon optræder som bindeled til de fleste. Stig Iuul mente, at eksempelvis manddrabsforordningens »vidtgående aspirationer ... i retning af at tillægge kongen lovgivende magt ... får deres naturlige forklaring, hvis man ser dem som udtryk for Absalons tankegang«⁶⁵.

Det er dog ikke min agt i samme forbindelse at nedvurdere Anders Sunesen, men kun at antyde, at Absalon måske var mere foregangsmand, en pioner og progressiv igangsætter, mens AS muligvis var bedre til at systematisere og opsamle allerede eksisterende retlige kilder til et sammenhængende hele. Glemmes må det ikke, at Absalon kunne trække på mange særdeles lærde folk blandt sine medbisper og højere gejstlige som Omer, Vilhelm og selvfølgelig de unge brødre Peder og Anders Sunesen.

Alt taget i betragtning synes de tidlige retsbøger i Danmark så vidt vi overhovedet kan få indtryk af dem at have været led i politisk farvede forhandlinger og overenskomster, at være nedskrevet af folk med høj dannelse og således beslægtet med de samtidige europæiske retsbøger, der var udtryk for en lærd retskultur og for elitens retspolitiske intentioner og i mindre grad udslag af et praktisk-retligt initiativ udgået fra landstingene.

65. *Stig Iuul*, 18.